

Передслово

Ця війна має різні обличчя: чоловічі й жіночі, дітей і літніх людей, фронту й тилу, надії й розчарування. Але є те, що спільне для всіх цих вимірів — нескінченний біль утрати. Парадоксально й водночас обнадійливо, що в акті її тривання ми навчилися говорити — голосно, крізь ридання, виразно. Говорити на весь світ так, як не вміли й не робили цього досі. Наші розповіді про сьогоднішню війну — це також розповіді про минуле, яке, мов немовля, після всіх випробувань історії нарешті здобулося на зрозумілу мову — свою, українську. Мову болю й утрат, звитяги й героїчної пам'яті.

Бути українцями сьогодні — це велика честь. Щодо предків, кожне покоління яких вело свою боротьбу проти російського окупанта. Щодо тих, хто сьогодні поставив на паузу всі життєві плани, відстоюючи свободу на фронті. Щодо наших нащадків, завдання яких — відбудовувати цей світ після жахливого досвіду смерті й знецінення людської гідності.

Ця книжка про Слово, яке народилося разом із великою війною після 24 лютого 2022 року. Воно зовні може бути подібне до багатьох інших, але його внутрішня суть екзистенційно інша. У ньому прочитуємо, як ми вчилися Бути упродовж травматичного ХХ століття, змушені втрачати близьких людей, рідний дім і Батьківщину. А також — як ми енергію смерті перетворювали на життя в перші тижні і роки великої оборонної війни з Росією. Це Слово — найправдивіше свідчення того, як український голос проростав крізь бетон національних травм і звучав актуальними смислами: страхом, надією, болем і неймовірною силою. Цей голос повертав нам наше справжнє обличчя й об'єднував у велику цивілізаційну родину,

розкидану по світах історичними випробуваннями та викликами.

Тексти, які надиктовує сучасним авторам воєнна дійсність, мало назвати літературою. Зрештою, сучасна війна показує, що всі дотеперішні досягнення людства потребують суттєвого переосмислення. Адже на кону історії не лише життя (хоча, що може бути більш вартісне?), а й цінність історичної пам'яті, культури, гідності людини і права, а також — розуміння та прийняття Іншого, як рівного собі. Тож та література, яку творять нині в окопах, у збомбардованих містах і селах України, в емігрантських осередках за кордоном — це літопис сучасної епохи, яка втратила рівновагу. Ми називаємо її «літературою факту», «текстами-свідченнями», «сповіддю», «спогадами» тощо. Не забираємо в неї її традиційних функцій — естетизувати дійсність та виховувати читача за людськими законами честі, гідності й краси. Так, ця література, як і близькі їй за духом тексти про травматичний досвід Першої та Другої світових, показує війну як абсолютне зло, жертвою якої стає не одне покоління. Радянські та російські твори, навпаки, формували героїчний образ війни, в якій людина й людське були лише інструментами до втілення хворих амбіцій влади.

Однак є один чинник, який суттєво відрізняє сучасну словесність від текстів попередніх епох. Ця література пишеться у вирі подій, логічне завершення яких поки що важко передбачити. Вона не має часової відстані, аби оцінити весь масштаб жаху й руйнувань. Її цінність у тому, що вона виростає з живого болю, з національної рани, яка безупинно кровоточить уже понад десятиліття. Що більше, це не лише емоції. Цей текст війни — це поєднання емоційного та раціонального, де перше — те, що українці відчують *тут і тепер*, а друге — те, що сьогочасні почування оперті не тільки на актуальному

досвіді, а й на чіткому усвідомленні досвіду минулого, зокрема ХХ століття. Ще одна важлива особливість літератури, про яку йдеться, в тому, що пам'ять національно-визвольної боротьби попереднього століття, пережиті травми репресій, геноциду, національних утисків Росією властиво оцінені й поставлені в контекст українського історичного тривання. Національно-визвольна війна українців набуває статусу історичної тяглості, скидаючи з постаменту накинуту ворогом псевдоісторію, ідентичність та псевдогероїв. Відтак до усіх згаданих визначень належить додати, що це також *література досвіду*.

Російсько-українська війна оприявила певний культурний феномен. Вона пробудила цікавість до родової ідентичності в нащадків українців на Заході, які внаслідок різних історичних процесів опинилися поза географічними межами України: хтось через вимушену еміграцію під тиском радянських репресій, а хтось через те, що після Другої світової війни кордони європейських держав були сформовані без урахування етнічних особливостей окремих територій. Так чи так, але етнічні українці, зрозумівши ціну власної самобутності, захотіли врешті віднайти втрачене коріння. Шлях до української ідентичності пролягав через пошуки родової пам'яті, яка по-новому відкрила травму минулого багатьом сучасникам — як в Україні, так і на Заході.

Сказане вище обумовлює своєрідну композицію книжки, в якій виділено дві частини. У першій ідеться про нові тексти української літератури, що складаються на колективний образ сучасної війни — з живими, емоційно наснаженими постатями та актуальними враженнями пережитої агресії. У другій частині розглянуто пошуки українських слідів у творах зарубіжних письменників, що становить осібну інтригу в нинішніх геополітичних умовах. Пізнаючи досвід попередніх поколінь

та замовчані сторінки минулого, такі автори розширюють контекст сприйняття російського вторгнення в Україну. Вони осмислюють страдницький шлях наших попередників, які змушені були покинути Батьківщину в трагічні часи воєн та репресій, а також пишуть про символічне повернення до землі своїх предків.

Попри всі намагання світу зупинити ненаситного агресора-окупанта, війна триває. Найтрагічніше, що щодня в ній гинуть люди. Й не лише фізично, й не лише на фронті. Разом із військовими некрополями, які розростаються в українських містах і селах, ростуть також некрополі наших душ, коли вмирають наші сини й дочки, батьки й матері, брати та сестри і на полі бою, і під нищівними бомбардуваннями тилових регіонів, а тисячі родин виїжджають з України. Рятуючи дітей в еміграції, ми водночас позбавляємо їх ментального дому, а Батьківщину — майбутнього. І хто знає, чи через кілька десятиліть їм не доведеться прийняти виклик пошуку власної самобутності в інших історіях, мовах і культурах, як це сталося з героями аналізованих тут текстів, котрі до свого українського коріння продиралися крізь тривале забуття, закляття й мовчання.

Ця книжка про сьогодні й історію: як вони взаємодіють у вузьких географічних і безмежних ідентичнісних вимірах нашого часу. Вона про те, хто ми і куди йдемо у вирі нестримних подій та обставин. Воєнний стан змусив нас мобілізувати всі внутрішні ресурси, навчитися виживати й жити в гібридній дійсності, коли, «в одній кімнаті борються за життя пораненого, а в іншій кішка народжує кошенят», як писав воїн-герой Михайло Сцельніков у своїх роздумах про Бахмут, де він воював.

Поки наші воїни тримають фронт, ми, ховаючись від російських бомбардувань, в укриттях народжуємо дітей. Там же ми їх учимо й виховуємо, закладаючи в маленькі

серця України — як найвищу цінність, за яку впродовж століть покладено мільйони життів у боротьбі з одним і тим самим ворогом. Ми не кажемо їм любити цього ворога, як мало би бути за християнською мораллю, а переконуємо знати його і не дати більше ніколи себе знецінити. Ми бережемо батьків і доглядаємо й лікуємо поранених та немічних, бо вони також наша сила. Ми співаємо й танцюємо, молимося й жертвуємо. А головне — пишемо, записуємо, документуємо у слові. Бо все, що діється з нами тепер, має бути осмисленим. Має стати заповітом і дороговказом для нащадків, але також застереженням — як не повинно бути потім.

Я щиро дякую за можливість появи цієї книжки Збройним Силам України. Це не лише традиція чи пафосна декларація. Це усвідомлення великого чину сучасних українських героїв.

ЧАСТИНА І

Після 24 лютого 2022.
Українська література

Художня рефлексія війни: від афективної до раціональної

Українська гуманітаристика від 2014 року вже напрацювала певну методологію дослідження мілітарних текстів. Щодо російсько-української війни, яка вийшла поза межі історично усталених норм, правил, законів ведення бойових дій між противниками, цю методологію потрібно коригувати. Мілітарний текст уже з перших місяців протистояння, що 2014 року розпочалося на Донбасі, стає важливим явищем, яке набуває багатогранних інтерпретацій. По-перше, цей текст виводить літературу зі сфери винятково художньої, надаючи їй ознак функційності. Він має здатність інформувати суспільство про події на фронті, про життя українців у війні, про індивідуальні й колективні досвіди актуальної травми. Такий текст залишає за собою право на художній вимисел і домисел, часто не відмовляється від естетичного складника, цілком логічно передбачає завдання виховувати і приводити читача до раціональних висновків та критичних міркувань щодо певних подій і явищ. Проте його пріоритетним завданням є ословлювати ті емоційні, ментальні й фізичні площини війни, які інші джерела інформації часто узагальнюють, спрощують чи подають з певного ідеологічного погляду. Рон Кепс розглядає літературу як свого роду дієву та важливу зброю на полі бою, зазначаючи: «Ми ставимо поезію, белетристику й творчий *non-fiction* (creative non-fiction) поряд із хімічною зброєю, міжконтинентальними ракетами з термоядерними боєголовками й роботизованими дронами. І в процесі бачимо, як уява використовується для докорінно різних цілей»¹.

1 Кепс Р. *Як писати про війну*. Київ, 2022. С. 19.

По-друге, текст війни виконує функцію історичного осмислення її причин і наслідків, беручи за основу досвід минулого. Інакше кажучи, він репрезентує комунікативну пам'ять українського суспільства, пов'язану з колоніальним досвідом російського імперіалізму (найчастіше радянського тоталітаризму) й із найтрагічнішими його виявами — репресіями, лінгвоцидом, етноцидом, заборонаю національного самовизначення, знеціненню особистості, її гідності та свободи.

По-третє, маємо справу з терапевтичною функцією літератури. Йдеться про твори, написані авторами, які пройшли найбільш складні етапи бойових дій із відповідними втратами як фізичними, так і душевними. В цьому разі писання стає потенційною можливістю самовимови тоді, коли або бракує відповідних спеціалістів для психологічної терапії, або бракує слів, щоби вголос проговорити пережитий досвід.

Окрім того, література сучасної російсько-української війни, попри інтенції окремих авторів, ставить у центр подій покоління, на долю якого, незважаючи на молодий вік, випали випробування економічно і політично важкими 1990-ми, віковим переломом 2000-х, Помаранчевою революцією, Революцією гідності та, зрештою, актуальною війною. Умовні паралелі можемо провести хіба що з досвідом Першої світової війни, в якій пріоритетну роль зіграло покоління, сформоване на ідеях та естетичних засадах філософії нового часу (наприклад, ніцшеанства, фрейдизму), нових відкриттів і науково-технічних досягнень людства. Саме воно прагнуло вивести Європу з кризи імперіалізму. Що з цього вийшло — питання інше. Ернст Юнгер у своїх психологічних розмислах про досвід війни зазначав: «Таке покоління, як наше, ще ніколи не ступало на арену світу, аби вибороти собі владу над своєю

добою»². Однак якщо Юнгер писав, не маючи на думці представників конкретної держави чи нації, то нам ідеться саме про покоління українців, які також виборюють не лише власну незалежність, а й право на вибір шляху розвитку своєї держави, право на вихід із тіні російської (радянської) імперії та повернення до ментального європейського дому.

Контекст повищих зауваг забезпечили численні твори української літератури, які вийшли друком починаючи з 2015 року і практично відразу ставали резонансними у суспільстві, відповідаючи його запитам на пам'ять минулого й актуальні події. Саме література війни на Донбасі сформувала в українському суспільстві особливу культуру, яку можемо дефініювати як *культура рани*³. За цим визначенням — і травматичний досвід вікової залежності від Росії в усіх історичних проявах, і спроби відірватися від її перманентних імперських амбіцій, і сучасна війна.

Оскільки 24 лютого 2022 року це воєнне протистояння входить у нову фазу, набувши характеру повномасштабного, то, відповідно, спостерігаємо іншу реакцію на неї як усього українського суспільства, так і галузі культури. Незважаючи на екстремальні обставини, практично в перші місяці війни література активно реагує на все, що відбувається *тут і тепер*: вона намагається не лише зафіксувати, а насамперед акумулювати досвід окупації, насильства, смерті, загрози втрати державності. Те, що видається, на перший погляд, незбагненим в епоху високорозвинених технологій, у світі, який усі свої війни давно переніс в інформаційну сферу, раптом стає реальністю.

---

2 Юнгер Е. *Війна як внутрішнє переживання*. Перекл. з нім. О. Андрієвського. Київ, 2022. С. 10.

3 Про це частково йшлося у моїй попередній монографії. Див.: Пухонська О. *Поза межами бою. Дискурс війни у сучасній літературі*. Брустури, 2022.

Вона відкидає не лише українців, а й усю світову спільноту на десятиріччя в минуле у цивілізаційному поступі. Війна увиразнює також те, про що не наважувались говорити вголос ані політики, ні історики: процес поділу світу після Другої світової, насправді, не закінчився, а ті перманентні військові конфлікти, що виникали упродовж десятиліть після неї і в яких переважно брала участь Росія (чи то у складі СРСР, чи РФ), виявилися її продовженням. Тоталітарний режим, що успадкувала й намагалася адаптувати в сучасному світі Російська Федерація, не витримав випробування часом і вибухнув черговою війною, в якій Україні випала головна роль.

Чи могла в таких умовах раптового й непередбачуваного для більшості українців масштабного наступу військ РФ творитися література? Могла, з огляду на те, що в попередні роки цієї війни уже були суттєві напрацювання. Однак ті тексти, що публікуються після лютого 2022 р., мають дещо інший характер. Пропоную осмислити три актуальні книги (звісно, з часом їх стало більше), що виконують різні завдання щодо автора, читача й усього українського суспільства. Вони акумулювали в собі чи не найперший емоційний досвід російської військової інвазії. Йдеться про антологію віршів «Поезія без укриття»⁴ (2022), «Війна 2022: щоденники, есеї, поезія»⁵ (2023) та «Найдовша подорож»⁶ (2022) Оксани Забужко. Згодом з'явиться чимало інших, як авторських, так і колективних видань, серед яких і антологія «Воєнний стан»⁷ із передмовою генерала

---

4 *Поезія без укриття: антологія*. Упоряд. Надія Грмазій. Брустури, 2022.

5 *Війна 2022: щоденники, есеї, поезія: антологія*. Упоряд. В. Рафеєнко. Львів - Варшава, 2023.

6 Забужко О. *Найдовша подорож: Есей*. Київ, 2022.

7 *Воєнний стан: антологія*. Упоряд. Є. Лопата, А. Любка. Чернівці, 2023.

Валерія Залужного. Проте це вже будуть літературні рефлексії з погляду хай і не значного, однак суттєвого досвіду цієї трагедії. Перш ніж перейти до аналізу та інтерпретацій цих книг, наголосимо, що розглядаємо їх не лише як літературні тексти, а насамперед як певну культурну подію, що не могла (не) статися в умовах цього нового і найбільш кривавого за дев'ять попередніх років етапу війни.

Згадані видання цікаво й актуально розглядати з позиції літератури шоку, який у перші дні фактично паралізував усю цивілізаційну спільноту світу, найбільше, звісно — українців. Якщо розглядати шок у медичних категоріях, то розуміємо його як стан організму, за якого він раптово стає нездатний забезпечити свої потреби в кровообігу. В одну мить колективне тіло українського суспільства опиняється в цьому стані. Успішні дії українських сил оборони вже в перші дні фактично реанімують його, і писання стає певною мірою захисною реакцією культури супроти загрози смерті цього тіла. Вже традиційно першою літературною реакцією на новий етап війни стає поезія, яка найповніше здатна акумулювати емоційний спектр пережитого. На різних платформах, передусім у соціальних мережах, із перших днів з'являються численні поетичні тексти, окремі з яких згодом увійдуть до згаданих антологій. Не всі з цих текстів належать досвідченим авторам, більшість із них аматорські. Не всі з них мають художню вартість, але тут говоримо про їхню функційність — здатність фіксувати подію, виражати емоцію, здійснювати терапевтичний процес проговорення пережитого. Згодом до голосу доходять досвідчені письменники, зокрема й ті, хто вже писав про російсько-українську війну на Донбасі, як, наприклад, Борис Гуменюк, Олена Герасим'юк, Софія Андрухович, Володимир Рафеєнко, Артем Чех, Вікторія Амеліна та ін. Ці тексти, якщо скористатися з формули Р. Кепса, стають

інформаційною зброєю — поки що радше захисною. Та що вражає, творитиметься згодом.

Американська філософ Джудіт Батлер, намагаючись окреслити психологічні межі війни, зазначає, що саме «чуття є першою мішенню війни»⁸. За її переконанням, «у якомусь сенсі кожна війна є війною з чуттями»⁹. На подібних міркуваннях акцентує також літературознавець Тарас Пастух. Досліджуючи саме поезію перших місяців повномасштабної війни, він апелює до військового теоретика Карла фон Клаузевіца, який уважав, що, будучи актом насильства, війна неминуче заповнює сферу почуттів¹⁰. Тому література, а саме поезія є тим чуттєвим спротивом, який поступово, але успішно виводить українську культуру зі стану первинного шоку, якого вона зазнає у перші дні російської інвазії.

Опубліковані у згаданих виданнях тексти засвідчують перші *спроби осягнення війни*. Це насамперед прагнення людини, що опинилась у вирі травматичних подій, відчутти, а згодом і пізнати та зрозуміти себе в них. Психологічний вимір шокового стану можемо також охарактеризувати афектом, тобто явищем, в основі якого короткочасність та інтенсивність стану неусвідомленості себе. Згодом цей стан здатний впливати як на активні спроби власне пізнати і зрозуміти себе в конкретній ситуації, так і на стійке прагнення забути ситуацію, що призвела до шоку і травми.

Афективність у літературознавчій теорії має властиве підґрунтя для інтерпретації художніх текстів травми. Так, у цьому напрямку проводили дослідження Домінік

---

8 Батлер Дж. *Фрейми війни. Чиї життя оплакують?* Перекл. з англ. Ю. Кравчук. Київ, 2016. С. 17.

9 Там само, с.17.

10 Пастух Т. *Поезія в час війни*. URL: <https://zbruc.eu/node/112014> (27.05.2022).

ЛаКапра, Джилл Беннет, Лі Гілмор, Поль Рикер, Рома Сендика та ін. У Польщі було опубліковано досить авторитетні антології праць цих учених, такі, як «Пам'ять і афекти»¹¹ (*Pamięć i afekty*, 2014), «Культура афекту & афекти культури»¹² (*Kultura afektu & afekty kultury*, 2015). З огляду на авторитетні міркування щодо афективного стану і його впливу на процес творення мистецтва, а саме — тексту літератури, необхідно визнати, що думки вчених дещо розійшлися. Джил Беннет, наприклад, говорить про те, що травматичний афективний досвід опирається власній репрезентації. На думку дослідниці, «неосвоєний і винятковий характер такого досвіду зумовлює його нечитабельність, наслідком чого є блокування всіх можливостей пізнати пережиту травму»¹³. Думки деяких авторів із антології «Війна 2022...» підтверджують цю теорію. Лариса Денисенко у своєму щоденнику намагається надати словесної форми подіям, які почасти спостерігає сама в часі активного наступу російських військ на Київ. Процес доволі складний, образи й події зливаються в суцільний потік складних до репрезентації емоцій. Першим кроком до осмислення стає проста констатація фактів: «Ці скоти забавляються. Розстріляти людей у черзі за хлібом. Убити дитину, що біжить за котиком. «Градами» лупити по евакуаційних автобусах зі змученими людьми, які вже відчувають крихку надію, бо вирвалися з Маріуполя. Мерзота. Мерзота. Я ненавиджу власне безсилля»¹⁴.

11 Sendyka R., Nycz R. i in. Red. *Pamięć i afekty*. Warszawa, 2014.

12 Nycz R., Łebkowska A. i in. Red. *Kultura afektu & afekty kultury: humanistyka po zwrocie afektywnym*. Warszawa, 2015.

13 Bennet J. Wnętrza, zewnątrz: trauma, afekt i sztuka. *Pamięć i afekty*, Red. Z. Budrewicz, R. Sendyki, R. Nycza, Warszawa, 2014. S.146.

14 *Війна-2022: щоденники, есеї, поезія...*, с. 102.

У подібних мінісюжетах жорстоких злочинів, представлених у коротких реченнях, — спроба окреслити і зрозуміти власне Я, що втрачає набуті досі варіанти саморозуміння й самопрезентації у світі. Нечитабельність такого тексту, у світлі міркування Дж. Беннет, — у глибині травматичного досвіду, який не можуть зрозуміти ті, хто поза контекстом, і страшно підступати до розуміння тим, хто в контексті. Р. Кепс також зазначає, що «травма змінює роботу мозку, скорочуючи саму можливість виговоритися»¹⁵. Її деструктивна дія змінює і спосіб мислення, і спосіб відчування себе та простору й людей навколо себе. Згадана Л. Денисенко описує цей стан докладно: «...Важко концентруватися. Кожен рух на план і перспективу дається не легко, моя свідомість, страх, тілесна неміч, плутане мислення заважають мені бути такою, як до війни»¹⁶. Авторка дає фактично анатомо-психологічний зріз людини в стані шоку.

Децо інший за формою, однак подібний за суттю стан прописує Олександр Михед в есеї «Зелене місто»: «Сьогодні мені хочеться, аби війна забрала у мене вже все. Щоби більше не відчувати все нових рівнів болю»¹⁷. Томаш Далясінський зокрема зауважує, що афекти перформатують мислення про суб'єкт із наративно-дискурсивного у постнاراتивний, а навіть постдискурсивний, у яких ключову роль відіграє не еволюція власного Я, а його теперішнє, яке безперестанно змінюється¹⁸. Більшість із текстів, репрезентованих як в антології «Війна 2022...», так і в поетичній чи в книзі О. Забужко, справді виходять поза межі типового наративу. Це свого

---

15 Кепс Р. *Як писати про війну...* С.20.

16 *Війна-2022: щоденники, есеї, поезія...*, с. 113.

17 Там само, с. 297.

18 Dalasiński T. Ludzkie arcy(nie)ludzkie. Efekt afektu i aktualność podmiotu drugiej nowoczesności. *Pamięć i afekty*, Red. Z. Budrewicz, R. Sendyki, R. Nycza. Warszawa, 2014. I. 108-109.

роду процес намацування смислів для словесної репрезентації стану, в якому опинилася людина 24 лютого 2022 року і певний час після цієї точки, це пошук слів до означення нового виміру життя — як українського суспільства, так і всієї світової спільноти.

Можемо також виокремити ще одну важливу функцію текстів війни — *омовлення* шокової події. Оскільки почасти апробована літературою мова для репрезентації бойових дій, які відбувалися починаючи з 2014 року на Донбасі, не цілком надавалася для відтворення того стану, в якому опинилися українські людина та суспільство тепер, то автори (у чомусь навіть несвідомо) почали активно шукати й напрацьовувати актуальні механізми саморепрезентації, а відтак і самозбереження від наслідків шоку. Все, що було до того дня, втратило своє нарративне значення.

Більшість із авторів згаданих текстів безпосередньо акцентують на знеціненні їхніх письменницьких досвідів, оскільки те, що відбулося, не вкладається в річище розуміння сучасних міжсуспільних взаємин. Андрій Любка в есеї «Безсилля» зауважує, що в тому стані «з кожною наступною літерою будь-яке слово знецінюється»¹⁹. Софія Андрухович заявляє, що не певна у здатності писати після війни, її досвід приводить до розуміння, що «слова змінили свою природу»²⁰. Чимало письменників, для яких слово є робочим інструментом, зауважують його безсилля і нездатність передати той стан, у якому перебуває людина війни тепер. Це, власне, і є отой випадок *постнарративного мислення*, яке намагається витлумачити Т. Далясінський.

Однак, попри звірвання в неможливості творити сюжети, автори все ж пробують нарративізувати не так дійсність, у якій перебувають, як самих себе в цій

19 *Війна-2022: щоденники, есеї, поезія...*, с. 236.

20 Там само, с. 231.

дійсності. Слова тут набувають дещо інших функцій. Вони матеріалізують відчуття, опредметнюють світ афективного вакууму, заповнюють його важливими смислами, змінюють розуміння певних явищ і речей, які у світі війни набувають відмінних від попередніх значень. Про це влучно зауважує Остап Сливинський в есеї «Сильні слова»: «Деякі звичайні слова в час війни стають героїчними і важливими, як простенькі «шкоди» і «фольсвагени», якими волонтери доставляють на фронт бронезилети, їжу і ліки. Деякі під обстрілами здуваються, втрачаючи всю свою бравурність і самовпевненість. Деякі просто дезертирують»²¹. Власне такі слова, за якими не лише значення, а й зміст символів, сюжетів цієї війни стають основою його авторського видання під назвою «Словник війни»²² (2023).

Факти написання та публікації цих книг засвідчують інший бік афективного стану культури чи то шокового стану самого автора-індивіда — писання тексту забезпечує тривання в часі. Часто це є необхідним для того, аби вижити фізично. Поль Рікер, наприклад, уважає, що саме завдяки своїй силі й ретроспективному характеру враження-афект не піддається цілковитому витісненню, а тому «робить можливим упізнання» пережитого досвіду згодом²³.

Коли прочитуємо тексти, що описують досвід попередніх воєн, можемо дійти висновку, що афективна природа війни позбавляє закоріненої в традиційну свідомість індивіда здатності й потреби в репрезентації, а відтак загрожує втратою пам'яті війни, яка змогла би реконструювати й увянути пережиту травму. Війна, що почалася у 2014 році, сформувала цілковито протилежні

21 Там само, с. 223-224.

22 Сливинський О. *Словник війни*. Харків, 2023.

23 Rikoeur P. *Pamięć, historia, zapomnienie*. Kraków, 2006. S. 595.

запити соціуму й перспективи наративу. Це почасти сприяло тому, що повномасштабне російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. спричинило появу численних літературних текстів, які, зрештою, є також свідченнями вчинених злочинів проти українців.

Популярність та дієвість творів війни стали можливими, з огляду на кілька причин. По-перше, коли говоримо про тексти знаних авторів (С. Андрухович, Ю. Андруховича, О. Забужко, А. Чеха, О. Сливинського, Г. Крук та ін.), то йдеться насамперед про літературний авторитет, підтверджений особливо в період 2014–2022 рр., коли війна на Донбасі в художній чи публіцистичній інтерпретації цих письменників була досить раціонально обміркована і представлена. Це ті автори, до яких читач уже мав довіру. Їхні нові твори до певної міри репрезентували орієнтири для читача, а часто відверті зізнання в письменницькому безсиллі внаслідок пережитого наближали їх до читача, який відчував і переживав подібне, але незрозуміле, що, зрештою, було ословлено в цих текстах. По-друге, доступність платформ для публікації творів (соціальні мережі, поетичні сайти, авторські колонки певних періодичних видань) давали можливість швидко й оперативно оприлюднити написане та безперешкодно його тиражувати. У вигідній позиції опинилися також аматорські тексти, які, незважаючи на недосконалість, часто були глибоко емоційними, зворушливими, простими, а тому близькими читачеві. Що більше, такі тексти ставали джерелом інформації, оскільки по-своєму висвітлювали трагічні події окупованих Київщини, Херсонщини, Харківщини, окремих міст і людей, які ставали символами цієї війни вже з перших її днів. По-третє, література війни на Донбасі за останні вісім років сформувала читацький запит на такий культурний продукт, а тому потенційна аудиторія була готова й безперечно

очікувала на появу нових творів, з тими ж функціями, про які вже згадано вище: інформувати, надавати терапію пережитої травми і, що головне, — створювати ефект співпричетності до травматичних переживань через читання.

Всі три книги, охоплені в цьому дослідженні, об'єднують важливе завдання — акумулювати досвід війни на різних рівнях: індивідуальному, колективному, національному й загальнолюдському. З огляду на їхню родову та жанрову природу, а найбільше — на смислову спрямованість текстів, можемо підкреслити важливі вектори, сформовані ними.

Антологія «Поезія без укриття» вміщує вірші різних авторів: знаних, маловідомих, початківців; поетів старших і зовсім юних. Як зазначив Т. Пастух у своєму дослідженні віршів війни, «сильні відчуття, зміна звичної картини світу та усталеного способу життя, втрата впевненості у завтрашньому дні — все це особливо впливає на поетів, які за своєю природою є чутливими особистостями»²⁴. Дослідник здійснив ґрунтовний фаховий огляд більшості знакових текстів, написаних у перші тижні й місяці повномасштабного російського вторгнення, показавши, наскільки вагомим для травматичного досвіду є ефект писання і наскільки оперативно українські поети різного хисту й досвіду здатні реагувати на такі глибоко емоційні, негативно вражаючі виклики. Досвід шоку, який прописаний у віршах, також різний, зважаючи на безпосередню чи опосередковану участь авторів у переживанні російської інвазії 24 лютого 2022 р., окупації, волонтерської роботи, воєнного заангажування тощо. Однак усі тексти об'єднують власне родова ознака, а саме *Я-наратив*, де за кожним ліричним персонажем якщо не особиста причетність

24 Пастух, Т. *Поезія в час війни...*

до найбільш травматичних подій, то її емоційне проживання, що, зрештою, не лише не применшує травми, а навпаки, увиразнює її. Більшість текстів підтверджує те, на чому акцентує увагу Т. Далясінський, що в умовах афективного стану постнарративне мислення замість еволюції *Я* продукує його безперервну зміну *тут і тепер*. Дуже часто ліричне *Я* протриває цій зміні, намагаючись представити його у світі нереальному, у просторі сну, скажімо (наприклад, у віршах «Кажуть, що і до війни можна звикнути» Н. Гармазій, «Мамо, коли “відбій”?», «Напівсон» Л. Єременко та ін.).

Поезія війни — це здебільшого поезія болю. Метафорична природа поетичної мови навіть найгостріші, найбільш натуралістичні відчуття й досвіди репрезентує в коротких глибоко емоційних текстах. Ярослав Поліщук зауважує, що у воєнній ліриці «залишається мало місця на сентиментальність»²⁵, а процес її творення набуває екзистенційного значення, який «в умовах смертельної загрози слід сприймати не тільки як жест самоутвердження, а й як акт самозбереження, спробу протидії фаталізму долі»²⁶. Слушність таких міркувань беззаперечна. Спроба описати відчуття, пережиті в окопі, під обстрілами, під час незліченних тривог і втрат — це водночас спроба проговорення болю, дистанціювання автора від нього, надання йому фізичної форми, як-от у творах «Це час, коли не кохаються» Юлії Сільчук, «Коли ти лежиш в очікуванні сирен» Катерини Сокол. Явище поетичного виписування болю можемо означити як *самовимову* індивіда, який у певний момент дослухається до власних відчуттів (і фізичних, і душевних) намагаючись опанувати їх, зафіксувати у стані, коли збагнути не завжди вдається.

25 Поліщук Я. *Сім поглядів на війну*. Київ, 2025. С. 63.

26 Там само.

Третя ознака, яку можемо виокремити у віршах антології «Поезія без укриття», — це спроба авторів *ідентифікувати себе* в умовах війни. Шоковий стан перших днів (тижнів) змінюється активізацією та мобілізацією всіх внутрішніх ресурсів більшості представників українського суспільства, щоб протистояти ворогові. Такій мобілізації насамперед сприяли успішні дії українських військових у стримуванні та ліквідації значної кількості російських солдатів. Поширення в різних джерелах інформації про перші фронтові успіхи там, де це здавалося неможливим (з огляду на масштаби ворожої армії, кількість військової техніки та на те, що Російська Федерація — держава, яка весь час якщо не воює, то готується до війни), спричинило активізацію різних рухів, у тилу: волонтерського, соціального, релігійного, освітнього, культурного.

Власне, на цьому етапі літературні тексти, з-поміж них пріоритетно поезія, набувають дещо іншого виміру. Емоційне ословлення страху й болю, коли в центрі світу — ліричне *Я* еволюціонує до етапу, на якому спостерігаємо залучення *іншого*: Бога («Для сім'ї, для друзів...» Вікторії Бричкової-Абу Кадум, «Весна-2022» Роксолани Жркової, «Боже, не дай затихнути голосу люті» Галини Крук, «Господи, мені, грішній, допоможи зрозуміти...» Антоніни Царук та ін.), матері, яка ховає дітей від вибухів, оплакує загиблого сина-воїна чи благословляє його на війну («Колискова» Марини Джус, «Мамо, коли “відбій”?» Любові Єременко, «У рожевім домашнім халаті» Альони Мовчан та ін.), України («Ранок другого дня» Оксани Диви, «Слава Україні» Валентини Кондратенко-Процу, «Топче ряст переможна весна» Антоніни Корінь, «...і вже комусь збагнулась Україна» Олександра Лисака). Ці архетипні символи традиційні для української поезії, особливо в кризових умовах національної історії. Взяти